

Socialdemokratiet og Danmarks grundlove

af Henning Grelle

Danmarks første grundlov er siden vedtagelsen for 150 år siden den 5. juni 1849 blevet revideret flere gange. Første gang i 1866 – en grundlovsrevision der betegnes som et tilbageskridt for den lige og almindelige valgret. Anden gang i 1915 – en grundlovsrevision der på en gang betegnede et fremskridt og et tilbageskridt. Kvinder og tyende fik valgret til Rigsdagen, men dets førstekammer, Landstinget, blev vanskeligere at opløse. Tredje gang i 1920 alene nødvendiggjort af Sønderjyllands genforening med Danmark. Fjerde gang i 1953 - landets nuværende grundlov der dengang blev betegnet som "en god socialdemokratisk grundlov". Landstinget blev afskaffet, valgloven taget ud af grundloven og folkeafstemningsprincippet blev indført.

Alle grundlovsændringer afspejlede trin i det danske samfunds udvikling, men de var ikke nødvendigvis udtryk for de højeste politiske idealer som var fremherskende på affattelsestidspunktet. Alle forfatningsændringer rummer både tradition og fornyelse gennemført efter en svær politisk proces afsluttende med det nødvendige politiske kompromis. Politisk har det været overordentlig vanskeligt at foretage ændringer i de forfatningsmæssige principper. Det krævede nærmest "et nationalt kompromis" mellem de dominerende politiske partier.

Proceduren for en grundlovsændring var følgende: Enighed om et grundlovsforslag mellem et flertal af Folketingets partier - valg til Rigsdagen – folkeafstemning, og hvis forslaget blev vedtaget, et nyt folketingsvalg. Ved folkeafstemningen skulle 45% af de stemmeberettigede vælgere stemme ja til en grundlovsændring. En ændring af grundloven krævede altså både et stort antal ja-stemmer og en høj stemmeprocent.

En ændring af 1953-grundloven kræver at mindst 40 % af de stemmeberettigede vælgere afgiver en ja-stemme.

Drivkraften i de to seneste grundlovsændringer har været behovet for en demokratisering af de politiske rettigheder. Eftersom valgloven blev taget ud af grundloven i 1953 har der siden været et mindre behov for grundlovsændringer med hensyn til den lige og almindelige valgret. Den er ved folkeafstemninger nedsat fra 23 år til 18 år i den forløbne periode.

"Ånden fra 48". Junigrundlovens baggrund.

Danmarks første grundlov blev til under påvirkning af de store og blodige borgerlige revolutioner i Europa i februar 1848. Fra revolutionen i Paris i februar bredte nationale og demokratiske oprør sig ud over hele Europa og førte til et politisk systemskifte. Kun i Rusland og i Storbritannien overlevede de bestående regimer.

Den borgerlig-liberalistiske bølge nåede også til Danmark. Her var den kongelige enevældes dage i forvejen ved at være talte. Derfor kunne en deputation fulgt af en stor menneskemængde den 21. marts gå til kong Frederik den 7. med en såkaldt adresse med krav om et systemskifte. Adressen sluttede med de manende ord : "Vi anråber Deres Majestæt om ikke at drive nationen til fortvivlelsens selvhjælp". Stillet over for denne trussel om revolution gav kongen efter og fra den ene dag til den anden var det slut med enevælden, der var indført i 1660. Danmark var fortsat et kongerige, men kongen erklærede at han herefter betragtede sig selv som konstitutionel monark.

En nyudnævnt national-liberal regering fik den klare opgave at sørge for at Kongeriget og Slesvig fik en demokratisk forfatning der skulle hvile på den lige og almindelige valgret. Men landsdelen Slesvig kom hurtigt til at sætte kongeriget i brand.

I Slesvig og Holsten var man også præget af tanker om en demokratisk forfatning og ikke mindst af Tyskland nye enhed. Den slesvig-holstenske bevægelse arbejdede ikke alene for en forening af de to hertugdømmer, men også for et krav om Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. Det var intet mindre end løsrivelse fra Danmark og det vakte stærk modstand i den øvrige befolkning og i regeringen der nok ville ofre Holsten, men under ingen omstændigheder Slesvig. Regeringen ville derimod styrke Slesvigs uopløselige forbindelse med Danmark ved en fælles fri forfatning.

Få dage efter enevældens fald valgtes i Kiel en provisorisk regering for hertugdømmerne og straks efter var kongeriget Danmark kastet ud i en blodig borgerkrig der varede i tre år.

Danmark fik således sin første grundlov af 5. juni 1849 under en borgerkrig. Det påvirkede ikke selve grundlovens indhold, men baggrunden var blodig og tragisk. Junigrundloven blev derfor vedtaget med forbehold hvad der angik Slesvigs stilling. En fredsslutning skulle skabe normale forhold, men det var hensigten at grundloven skulle gælde for Slesvig.

Junigrundloven af 1849

Grundloven afløste kongeloven af 1665. I følge grundloven blev magten tredelt. Den udøvende magt havde kongen og ministrene i forening. Den lovgivende havde Rigsdagen og den dømmende havde domstolene. Magtens deling mellem kongen og ministrene var uafklaret. Kongen kunne på eget initiativ

udnævne og afskedige ministre. Regeringen behøvede ikke at have flertal bag sig i Rigsdagen.

Regeringen kom dermed til at dominere tredelingen. Ministrene var ofte medlemmer af Rigsdagen og derfor også lovgivere samtidig med at de udnævnte dommere. Regeringen kunne derfor øve indflydelse både på lovgivningen og på hvordan lovgivningen skulle fortolkes.

Grundlovens princip var den lige og almindelige valgret til en Rigsdag med to kamre. Et førstekammer, Landstinget, og et andetkammer, Folketinget. Alle over 30 år med undtagelse af kvinder og tyende kunne stemme. Til Landstinget var valgbarheden høj, nemlig 40 år. Valgmåden til Landstinget var indirekte og kongen havde ret til at vælge et mindre antal landstingsmedlemmer.

Selv om kun 15 procent af befolkningen reelt kunne stemme var grundloven en sejr for de demokratiske ideer. Den kongelige enevælde var et afsluttet kapitel og folkestyret kunne indlede et nyt. Havde en stor del af befolkningen ikke stemmeret, så fik den til gengæld et sæt frihedsrettigheder: religionsfrihed, trykkefrihed og forsamlingsfrihed. Politiet kunne ikke mere foretage vilkårlige fængslinger uden at stille en anholdt for en dommer inden for 24 timer (grundlovsforhør).

Blandt grundlovens frihedsrettigheder var såkaldte løfteparagraffer der siden skulle munde ud i lovgivning. Det vigtigste løfte var at "alle indskrænkninger i den frie og lige adgang til erhverv skal ophæves ved lov". Denne hensigtserklæring resulterede i Næringsfrihedsloven, der trådte i kraft i 1862. Loven sigtede på lavsvæsenet, der med sine begrænsninger i arbejdskraftens fri bevægelighed og sin eneret til lavsmedlemmerne til deres fag stod i vejen for den begyndende industrielle udvikling.

Lavsvæsenet betød en økonomisk og social sikring af de faglærte svende, men uden lav stod den enkelte svend alene over for sin mester. Ophævelsen af lavsvæsenet banede vejen for de socialistiske fagforeninger, men det medførte også at svendene i mindre grad kunne blive selvstændige. En tilværelse som industriarbejder i de nye fabrikker og værksteder, som kapitalstærke kræfter nu kunne etablere blev dagligdag for flertallet af svendene.

Loven om Næringsfrihed satte for alvor gang i den kapitalistiske udvikling af det danske samfund.

Mellem kaos og krige

De første årtier med folkestyre blev kaotiske. Forholdet til hertugdømmerne forblev mere eller mindre uløste som følge af stormagternes indgriben i konflikten. Et tilsagn fra Danmark om at løse konflikten resulterede i 1855 i en fælles forfatning for det danske monarkis fællesanliggender, (Fællesforfatningen). Denne medførte en indskrænkning i junigrundloven, der nu kun skulle gælde for de særlige anliggender. Fælles sager for hele kongeriget og hertugdømmerne skulle ligge under et rigsråd bestående af medlemmer fra alle rigsdale. Medlemmerne skulle alene vælges blandt personer med enten 1200 rigsdalers årsindtægt eller 200 rigsdalers årlig skat. Det betød at kun godt 6000 godsejere og forretningsfolk fra det bedre borgerskab havde valgret.

Fællesforfatningen var imidlertid en fiasko fra begyndelsen. I Slesvig og Holsten ville man ikke godkende den og i 1858 blev den erklæret ugyldig af Den tyske Forbundsrigsdag for Holstens vedkommende. Den danske regering svarede igen med den gammelkendte Ejder-politik, der indebar en udskillelse af Holsten, men knyttede Slesvig til Danmark. Grundloven af 18. november 1863 (Novemberforfatningen) omfattede derfor Danmarks og Slesvigs fællesanliggender. Den var i strid med stormagtsaftalerne og resultatet blev en ny krig hvor Danmark ikke kun stod over for en oprørshær fra hertugdømmerne, men også kejseren af Østrig og kongen af Preussen. Den krig tabte Danmark. Slesvig, Holsten og Lauenborg blev afstået og grænsen flyttet til Kongeåen.

Grundloven af 1866

Forfatningsproblemerne var hermed blevet forenklede rent geografisk. Nu blev de mere komplicerede rent politisk.

Allerede fra 1850 var der blevet lagt en dæmper på "ånden fra 48". De demokratiske idealer og frihedsglæden som det liberale borgerskab tog til sig og som godsejerne accepterede, blev erstattet af en mere konservativ bølge. Nok havde de rige, de dannede og de kloge været modstandere af enevælden, men nu bredte modstanden sig mod de kofteklædte, bondemagten, der truede med at vinde magten over den intellektuelle og økonomisk stærke overklasse.

Denne frygt for et folkeligt flertal i Rigsdagen var ikke blevet mindre med nederlaget i krigen 1864.

Novemberforfatningen måtte bortfalde, da Slesvig var tabt. Det krævede Venstres grupper. Højre der havde et massivt flertal i Landstingets magtfulde rigsråd var ikke til sinds at opgive sin privilegerede magt.

De national-liberale støttede Højres godsejere af frygt for bondeflertallet. Stillet over for denne massive konservative bevægelse valgte Venstres grupper et kompromis dels for at få en ny revideret grundlov og dels for at redde den lige og almindelige valgret til Folketinget.

Danmarks Riges gennemsete grundlov af 28. juli 1866 blev derfor bygget på andre principper end junigrundloven.

Den ny grundlov var et nederlag for de demokratiske principper. Grundloven indførte privilegeret valgret til Landstinget, hvilket gav godsejerne magten, da skat fortrinsvis hvilede på jord. Det stillede Landstinget i skarp modsætning til det demokratisk valgte Folketing.

Af Landstingets 66 medlemmer skulle de 12 udpeges af kongen (regeringen), 27 vælges af de største skatteydere (godsejerne) og 27 vælges ved almindelig valgret. Hertil kom komplicerede regler hvorefter valg skulle foretages af to vælgergrupper. Den ene omfattede samtlige folketingsvælgere, mens den anden kun omfattede privilegerede. Sidste gruppe kunne hermed stemme to gange.

Landstinget blev fra nu af et konservativt element i forfatningen hvis formål klart gik i retning af at forhindre Folketinget i at vedtage love der gik mod godsejernes og borgerskabets interesser. Den grundighed og eftertænsomhed i lovbehandlingen som oprindeligt var tiltænkt Landstinget, blev nu erstattet af et Landsting som skulle være bremseklo for en demokratisering af samfundet. Dermed var begyndelsen lagt til en langvarig konflikt mellem det mere folkelige Folketing og et konservativt domineret Landsting.

Arbejderne og Grundloven

Selv om kun få arbejdere havde stemmeret var grundloven både et fundament og et udgangspunkt for arbejderbevægelsen i 1871. Men når der blev talt positivt om grundloven var det ikke 1866-grundloven, men den første grundlov man tænkte på. Regeringen og dets politi gik hårdt frem mod den unge arbejderbevægelse, der blev mødt med fængsling af lederne, forsamlings- og foreningsforbud og forbud mod den røde fane. Politiets forbud mod det store folkemøde på Nørre Fælled i København den 5. maj 1872 og den efterfølgende fængsling af foreningen Internationales ledere, viste at også forenings- og forsamlingsfriheden af myndighederne blev fortolket i en anden ånd end den der var grundlovens oprindelige.

Højesterets dom over de socialistiske ledere i 1873 blev en markering af at domstolene virkede som regeringens forlængede arm. Lederne blev ikke idømt strenge straffe for at have begået en forbrydelse, men derimod for at ville forberede en sådan. Politisk virksomhed var ikke forbudt, men den var strafbar når den henvendte sig med socialistiske budskaber til arbejderklassen.

Forbudet mod foreningen Internationale som fulgte med Højesterets dom stimulerede oprettelsen af fagforeninger.

Trods bitterhed over ledernes fængsling ønskede Internationales bestyrelse alligevel at holde sin egen grundlovsfest den 5. juni 1872 ved Den slesviske Sten, nær Erimitateslottet. Arbejderne blev imidlertid også her mødt med et nyt forbud, nemlig et forbud mod at udfolde Internationales røde fane ved talerstolen. Dette forbud blev opretholdt året efter ved Internationales grundlovsfest samme sted.

Forbudet blev af politimyndigheden begrundet med at fanen i følge dens historie "har en mod Rigets lovhjelmede forfatnings- og samfundsforhold truende betydning". Forbudet mod den røde fane blev senere lempet, men først fra 1901 kunne arbejderne frit demonstrere i gaderne med røde faner.

Trods forbud og forfølgelse fortsatte arbejderbevægelsen med at holde grundlovsfester hvad den har gjort lige siden. Det gjorde den for at hylde de demokratiske frihedsrettigheder i den første grundlov og man gjorde det for at markere at regeringen og dens politi misligholdt den oprindelige grundlovs ånd og bogstav. Sidst men ikke mindst gjorde man det for at kræve en yderligere demokratisering af junigrundloven.

Forfatningskampen

I 1872 fik Det forenede Venstre flertal i Folketinget, men Højre der havde flertal i Landstinget forhindrede at Venstre kunne danne regering. Højre kunne dermed hævde at Venstres flertal i Folketinget vejedes op af Højres flertal i Landstinget.

I de næste tredive år blev det politiske liv domineret af en forfatningskamp mellem det godsejerdominerede Højre og Venstre. Grundlovene havde ikke løst spørgsmålet om hvordan en regerings stilling skulle være i forhold til et flertal i Rigsdagens to ting. Højre brugte grundlovens bestemmelse om at regeringen og ministrene var kongens og at kongen havde ret til at udnævne sine ministre uafhængigt af eksisterende flertal i de to ting. Regeringer kunne således blive siddende så længe den ønskede uanset valgresultater og oppositionens styrke.

I 1875 udnævnte kongen J.B.S. Estrup til statsminister. Han stod i spidsen for en række Landstingsregeringer frem til 1894. Forfatningskampen kulminerede i midten af 1880'erne hvor Estrups regering udviklede sig til et diktatur. Venstres opposition mod regeringen bestod i at nægte vedtagelsen af finansloven, men regeringen svarede igen med at sende Folketinget hjem og udstede provisoriske finanslove.

I 1884/85 skærpedes konflikten yderligere mellem regering og opposition, da regeringen udstedte en provisorisk finanslov med et udgiftskrævende fæstningsbyggeri omkring København. Venstre var stærkt imod, men omfattende protestbevægelser blev slået hårdt ned med vilkårlige fængslinger af

oppositionens ledere og skrappe stramninger i ytrings-og trykkefriheden. Et ridende gendarmerikorps holdt en skarp kontrol med borgerne.

I 1894 blev der indgået et forlig mellem Højre og dele af Venstre. Venstre fik nu indflydelse på finanslovene, men ikke regeringsmagten. Det lykkedes først ved systemskiftet i 1901. Højre havde da kun 8 ud af Folketingets 114 mandater og i den situation måtte kongen udnævne et Venstreministerium. Ved systemskiftet blev parlamentarismen anerkendt af partierne. En regering måtte ikke blive siddende med et flertal imod sig i Folketinget. Parlamentarismen som princip blev først indskrevet i grundloven af 1953.

Socialdemokratiet, der for første gang blev repræsenteret i Folketinget i 1884, støttede Venstre i kampen mod Højre. Det skete bl.a. gennem valgalliancer hvis formål var at forhindre Højres kandidater i at blive valgt. Efter forliget i 1894 skærpedes tonen mellem Socialdemokratiet og dele af Venstre. Mange venstrefolk ønskede sammen med Højre at tage vinden ud af sejlene på den socialdemokratiske fremgang. I 1901 havde Socialdemokratiet ganske vist kun 14 mandater, men der var ingen tvivl om hvem der nu ville være Venstres fremtidige opposition.

Vejen til 1915-grundloven

Socialdemokraterne havde allerede i Gimle-programmet vedtaget i 1876 stillet krav om valgret til kvinder og tyende fra det 21.år. I forbindelse med arbejderbevægelsens stærke vækst efter århundredskiftet stod det klart at der måtte ske en demokratisering af den nu stærkt forældede 1866-grundlov.

Socialdemokratiet blev sammen med Det radikale Venstre, stiftet 1905, den samlede kraft i forsøget på at få en ny grundlov, der også indebar en ændring af valgsystemet fra flertalsvalg i enkeltkredse til forholdstalsvalg med tillægsmandater.

I 1908 fik kvinder og tyende kommunal valgret. Ved samme lejlighed stillede De Radikale og Socialdemokratiet forslag om valgret til Rigsdagen for kvinder og tyende fra det 21.år. Venstreregeringen var ikke direkte imod forslaget og man var med på en grundlovsændring blot den ikke var for vidtgående. I 1912 spillede Venstreregeringen under ledelse af Klaus Berntsen ud med et interessant forslag. Kvinder og tyende skulle have valgret fra 25 års alderen og den privilegerede valgret til Landstinget skulle bortfalde. For at få Højre med lovede regeringen at se nærmere på indførelsen af forholdstalsvalg. Socialdemokratiet, De Radikale og Højre ønskede forholdstalsvalg fordi det eksisterende valgsystem favoriserede Venstre i de mange små landkredse. I de store bykredse kostede et folketingsmandat et langt større antal stemmer end på landet. Det virkede negativt på Socialdemokratiets mandatantal, men positivt hos Venstre, der fik flere mandater for færre stemmer. I Venstre var der derfor stærk modstand mod at lave systemet om. Klaus Berntsen var imidlertid indstillet på at indføre forholdstalsvalg, men han gjorde regning uden vært, da Venstres egentlige leder I.C. Christensen både var imod indholdet i grundlovsforslaget og imod forholdstalsvalg. I 1913 skulle der være folketingsvalg. Ved valget blev Venstre svækket og Socialdemokratiet og De Radikale fik flertal i Folketinget. Socialdemokratiet blev også største parti og fik flest stemmer, men Venstre fik fortsat flere mandater på færre stemmer. Klaus Berntsens regering kunne have fortsat som mindretalsregering. Det ønskede Socialdemokratiet og De Radikale for at få grundlovsforslaget vedtaget. Men I.C.Christensen var imod. Han ønskede ikke grundlovsforslaget gennemført som det forelå, men krævede nye konservative garantier til fordel for Venstre. Et "grundlovsministerium" bestående af Venstre, Socialdemokratiet og De Radikale forpurrede han også.

Socialdemokratiet med Stauning og Borgbjerg i spidsen var villige til en sådan løsning selv om den var forbundet med store problemer for den socialdemokratiske arbejderbevægelse. En regering bestående af De Radikale og Socialdemokratiet var heller ikke løsningen. Selv om en sådan regering havde flertal i Folketinget ville et grundlovsforslag næppe have mange chancer med Venstre og Højre i opposition. Resultatet blev en radikal mindretalsregering der i grundlovsspørgsmålet måtte forsøge at presse indrømmelser ud af de øvrige partier.

Klaus Berntsens grundlovsforslag var ikke ideelt for socialdemokraterne, men den følgende tid viste at man var villig til at gå meget langt for at sikre at kvinder og tyende fik valgret.

Grundloven af 1915

Den første Verdenskrigs udbrud i 1914 forhalede udviklingen og i Venstre blev man stadig mere utilbøjelig til at strække sig langt. Den radikale regering måtte derfor vende sig mod Højre (fra 1915 Det konservative Folkeparti) for at få et kompromis i stand. De konservative var stærkt interesseret i at få indført forholdstalsvalg da også dette parti led under at der var flertalsvalg i enkeltkredse. Både i dette spørgsmål og i andre kunne den radikale regering enes med De konservative. I.C Christensen kunne ikke i længden holde til at modsætte sig De konservatives ønsker, men han fik alligevel stor indflydelse på det endelige grundlovsforslag. Den 5. juni 1915 blev en ny grundlov underskrevet, men på grund af krigen kom den først til at træde i kraft i april 1918.

Kvinder og tyende fik valgret til Rigsdagen. Det var hovedsagen for Socialdemokratiet og De Radikale. Valgretsalden blev sat til 25 år. Socialdemokratiet havde ønsket 21 år.

Landstinget lykkedes det hverken at afskaffe eller reformere. Venstre med I.C.Christensen i spidsen og Konservative holdt stædigt fast ved at Landstinget skulle være et konservativt element der kunne arbejde uafhængigt af folkestemningen og navnlig forhindre at Socialdemokratiet kom til at dominere samfundet. De kongevalgte medlemmer og den privilegerede valgret til Landstinget blev godt nok afskaffet, men en fortsat høj valgretsalden på 35 år blev bibeholdt sammen med en indirekte valgmetode foretaget af såkaldte valgmænd. Landstinget fik 72 medlemmer hvoraf 18 valgtes af det afgående Landsting. De øvrige medlemmer valgtes hvert 8.år. Dermed måtte socialdemokrater og radikale regne med at der ville gå en lang årrække før de to partier tilsammen ville kunne opnå flertal i Landstinget.

Der blev også sat skrappe regler for fremtidige grundlovsændringer. Rigsdagen skulle vedtage en ændring to gange, og den mellemliggende folkeafstemning skulle mønstre mindst 45 % ja-stemmer fra vælgerkorpsen. Denne konservative klausul var Venstres I.C.Christensens værk.

1915-grundloven rummede fra begyndelsen kimen til en fortsat konflikt mellem Folketing og Landsting. Blækket var næppe tørt på den ny grundlov før Socialdemokratiet og De Radikale måtte arbejde for en revision, der måtte indeholde et nyt opgør om Landstingets rolle.

Grundlovsændringen 1920

Begivenhederne i forbindelse med grundlovsændringen i 1920 blev langt mere dramatiske end selve grundlovsændringen var udtryk for. Sønderjyllands genforening med Danmark nødvendiggjorde en grundlovsændring, men Socialdemokratiet ønskede at der samtidig skulle gennemføres forbedringer i grundloven af 1915. I slutningen af 1919 forelagde den radikale regering et nyt grundlovsforslag der imødekom en række socialdemokratiske krav. Forslaget indeholdt bl.a. 21 års valgret til Folketinget og 25 års valgret til Landstinget. Derudover skulle valgloven af 1915 der fortsat favoriserede Venstre ændres således at forholdstalsvalg definitivt blev indført over hele landet.

Venstre og De konservative var imod forslaget og det lykkedes dem at få stoppet grundlovsforslaget i Landstinget den 24. marts 1920. De konservative gik dog senere med til den foreslåede ændring af valgloven.

Kort forinden var der skabt uro om folkeafstemningerne i Sønderjylland.

Efter Tysklands nederlag i 1. Verdenskrig blev det i den såkaldte Versaillestraktat bestemt at grænsen mellem Danmark og Tyskland skulle fastlægges ved en folkeafstemning. Nordslesvig skulle deles i to zoner, hvor befolkningen skulle bestemme om den ville være dansk eller tysk. I zone 1 (det nuværende Sønderjylland) stemte et flertal for at høre til Danmark. Men i zone 2, herunder Flensborg, var der flertal for at tilhøre Tyskland. Alligevel krævede nationalistiske borgerlige kredse grænsen flyttet længere mod syd end afstemningen gav belæg for. Flensborg skulle være dansk by og til det formål skulle "den landsforræderiske" radikale regering væltes.

Stemningen mod den radikale regering støttet af Socialdemokratiet blev pisket op i en sådan grad at kong Christian X. mente at regeringen havde mistet sit flertal. Det blev hurtigt bekræftet at regeringen havde sit flertal i behold, men alligevel afsatte kongen den 29.marts den radikale regering for kort efter at udnævne et forretningsministerium.

"Kongen begår statskup" forkyndte en kæmpeoverskrift i dagbladet Social-Demokraten den 29. marts.

Kongens motiver var uklare. Han havde rådført sig med kredse i hoffet og blandt juridiske eksperter, men også ført samtaler med Venstres ledere I.C.Christensen og Neergaard. Det var også forventet at Neergaard skulle danne regering, men han sagde klogeligt nej. Uanset om flere kredse i forretningsverdenen og i Venstre og Det konservative Folkeparti ønskede en ny regering, var kongens handling i strid med de parlamentariske principper man var enedes om i 1901.

Det blev den socialdemokratiske arbejderbevægelse der stillede kongen et ultimatum. Det skete ved at erklære generalstrejke fra den 6. april. Den åbne klassekamp stod for døren og for første gang kom det til demonstrationer på Amalienborg Slotsplads. Inden generalstrejken trådte i kraft gav kongen op, men den radikale regering blev ikke genindsat. I stedet skulle der udskrives valg og den ny valglov skulle gennemføres.

Kongens handling skabte dyb mistillid til kongedømmet i Socialdemokratiet. Under krisen krævede Socialdemokratiet indført republik med et statsråd udgået af Rigsdagen og med partiernes forholdsvise repræsentation. I juni 1920 stillede Socialdemokratiet derfor et nyt grundlovsforslag med et-kammersystem, 21 års valgret, folkeafstemning og en reformering af forholdet mellem stat og kirke. Sidst men ikke mindst skulle Danmark være republik.

Dette forslag kunne ikke samle flertal og Socialdemokratiet fik kun små indrømmelser af den nye Venstreregering. Valgretsalden på 25 år skulle gennemføres straks og ikke som forudsat i Grundloven af 1915 over en årrække. Desuden skulle valgmåden for fremtiden være forholdstalsvalg med tillægsmandater.

Tilbage var derfor kun selve folkeafstemningen om grundlovsændringen der indlemmede Sønderjylland i Danmark. Den fandt sted i september 1920 og blev vedtaget med 47,5 % af samtlige vælgere. Det var kun 2,5% fra en forkastelse og kunne være endt i en skandale hvis danskerne ikke havde gidet stemme Sønderjylland hjem til Danmark.

Staunings grundlovsforslag 1939

En ny mere demokratisk grundlov havde nu lange udsigter. Forsøg på at stille forslag ville blot blive skudt ned af det borgerlig dominerede Landsting og blive reduceret til paradedorslag. Socialdemokratiet indledte derfor et veritabelt felttog mod Landstinget og "Landstingsdiktaturet" ved de mange efterfølgende landstingsvalg. Den første socialdemokratiske regering 1924 – 26 fik også at føle hvor svært det var at udmønte mærkesager til lovgivning. Den socialdemokratiske-radikale regering som tiltrådte i 1929 gjorde derfor Landstingets afskaffelse til en del af regeringsgrundlaget.

I september 1936 vandt Socialdemokratiet og De Radikale flertallet i Landstinget. Muligheden for en grundlovsændring i mere demokratisk retning var rykket nærmere. Flere kræfter i Socialdemokratiet manede imidlertid til forsigtighed. Erobringen af flertallet gjorde nærmest Landstinget overflødig for regeringen og derfor hastede det ikke med at afskaffe det. Der kunne også komme en fremtid hvor en borgerlig regering kom til magten, og Landstinget kunne i en sådan situation være til fordel for Socialdemokratiet.

Spekulationer i den retning ville statsministeren Th. Stauning ikke høre tale om. Selv om Landstinget var overflødig var Socialdemokratiet og regeringen bundet af mange års krav om dets afskaffelse. I november 1936 blev der nedsat en forfatningskommission og i foråret 1937 begyndte man arbejdet. Venstre var imod en forfatningskommission og langt fra villig til at indgå et forlig med regeringen. Venstre havde været med i Kanslergadeforliget i 1933, men partiet havde ikke fået fremgang og ved valget i 1935 var partiet blevet svækket. Venstre havde dertil problemer nok på landet hvor Landbrugernes Sammenslutning truede partiets magtposition.

Anderledes forholdt det sig med De konservative med Christmas Møller i spidsen. Partiet søgte imod midten i dansk politik og partiet nærmede sig Venstre i størrelse. I stedet for at være uden for var partiets chance at få indflydelse gennem forlig med regeringen. Her kunne forfatningsarbejdet bruges selv om de konservative ideer ikke umiddelbart vandt regeringens begejstring.

Regeringens udspil i forfatningskommissionen var Landstingets afskaffelse og en valgretsalders på 21 år. Regeringen var dog villig til en eller anden form for kompromis og spillede derfor senere ud med et forslag om at Landstinget kunne erstattes af et lovråd, der fik alle lovforslag til gennemsyn med undtagelse af finansloven. Samtidig ønskede regeringen at fremtidige grundlovsændringer kunne gennemføres ved en folkeafstemning med almindelig stemmeflertal.

I løbet af 1938 viste det sig at regeringen ikke kunne opnå flertal for sit forslag. Spørgsmålet om hele arbejdet skulle droppes var fremme, men Stauning foreslog overraskende at man måtte tage sit eget forslag af bordet og i stedet tage udgangspunkt i Det konservative Folkepartis forslag. Og dermed blev det.

I modsætning til regeringens enkle forslag om Landstingets afskaffelse og en nedsættelse af valgretsalders var det et mere kompliceret forslag der blev vedtaget to gange i Rigsdagen og efterfølgende i 1939 sendt til folkeafstemning.

Rigsdagen skulle samlet have 205 medlemmer der alle skulle vælges ved én afstemning. De 170 skulle vælges ved forholdstalsvalg og de øvrige 35 på såkaldte landslister opstillet af partierne. Rigsdagen skulle have tre kamre: Et rigsting, et folketing og en samlet rigsdag. Den samlede rigsdag skulle behandle finansloven og den kunne mægle såfremt der opstod uenighed mellem rigsting og folketing.

Valgretsalders blev sat ved 23 år. Landstinget var godt nok fjernet i forslaget, men det var noget uoverskueligt og usikkert hvordan en Rigsdag med tre instanser ville komme til at fungere.

Måske var det også hvad vælgere følte på afstemningsdagen den 23. maj 1939. For at nå 45% ja-stemmer skulle 978.000 stemme for forslaget. Resultatet blev imidlertid kun 966.000 svarende til 44,5%.

Der manglede 12.000 ja-stemmer. Kun 86.000 stemte nej til forslaget. Alt for mange vælgere blev hjemme. Venstre anbefalede vælgerne at blive liggende på sofaen på afstemningsdagen. Den konservative leder Christmas Møller satte sin position ind ved at meddele at han ville træde tilbage hvis forslaget faldt. Han var ikke lige populær i alle konservative kredse, hvor flere fortsat mente at Landstinget var værd at bevare. Mange konservative havde derfor fulgt Venstre opfordring om at blive hjemme, da det både kunne give grundlovsforslaget og den konservative leder et nederlag. Christmas Møller drog konsekvensen af sin beslutning og gik af.

Den afgørende lære af det forkastede grundlovsforslag var dog først og fremmest at forslaget ikke havde den nødvendige politiske bredde som var så nødvendig for at nå op over 45%. Alle toneangivende partier måtte indgå forlig. Kun yderfløjene kunne der ses bort fra.

Thorvald Stauning var dybt skuffet over resultatet. Han havde holdt hundredvis af møder og i et husstandsomdelt brev forsøgt at overbevise vælgerne om at stemme ja. Hans første reaktion var at regeringen burde træde tilbage. Hans ministre overbeviste ham om at der ikke var tale om en folkeafstemning om den parlamentariske stilling og i øvrigt kunne der ikke dannes en ny regering af et andet flertal i Folketinget. Venstre krævede derimod folketingsvalg og dertil svarede Stauning at det "i og for sig var en tiltalende ide, men ikke nogen påkrævet konsekvens af ligegyldighedens sejr".

Tilblivelsen af den nuværende grundlov.

Efter befrielsen i maj 1945 kom der på ny gang i debatten om en revision af 1915-grundloven. Det skyldtes først og fremmest et ønske om en nedsættelse af valgretsaldere der med sine 25 år var en af de højeste i verden. Mange danskere under 25 år havde sat livet på spil under besættelsen og ikke mindst fra den tværpolitiske ungdomsorganisation, Dansk Ungdoms Samvirke, lød et berettiget krav om en nedsættelse af valgretsaldere. Stemningen i befolkningen i befrielsessommeren var uden tvivl positiv. Venstre-regeringen Knud Kristensen tog da også tråden op ved at foreslå nedsættelse af en ny forfatningskommission hvilket skete i februar 1946. Hermed var første fase på vejen til en ny forfatning indledt.

Den første fase fra 1946 til 1949 blev ikke særlig frugtbar. Det kom snart klart for dagen, at Knud Kristensens regering ikke var stemt for at nedsætte valgretsaldere. Arbejdet i forfatningskommissionen gik derfor særdeles langsomt. Socialdemokratiet gik straks ind for sit oprindelige forslag om Landstingets afskaffelse og valgret fra det 21. år. Partiets leder Hans Hedtoft var dog i sin opfattelse stærkt præget af nederlaget i 1939.

Socialdemokratiet havde ikke travlt. Skulle grundloven ændres skulle der findes et kompromis mellem de fire store partier og det ville blive vanskeligt. En grundlovsrevision var nok påtrængende nødvendig, men det var en løsning af efterkrigstidens mange økonomiske og sociale problemer også. Socialdemokratiet kunne ikke genvinde fordums styrke efter valgnederlaget i 1945 på en grundlovssag, men derimod på en genrejsning af landet. "En grundlovsrevision appellerede ikke til Hans Hedtofts fantasi", skrev Jens Otto Krag senere. Men det var først og fremmest klausulen om de 45 % af stemmerne som Hedtoft tænkte på når han prioriterede andre spørgsmål frem for en grundlovsrevision.

Regeringen Hedtoft lovede ikke desto mindre i sin åbningstale i november 1947 at fremskynde arbejdet i forfatningskommissionen. Her gjorde Hedtoft sammen med Socialdemokratiets to repræsentanter Julius Bomholt og Holger Eriksen et stort stykke arbejde, men de borgerlige partier havde svært ved at finde fodslag.

Først i 1949 kom der skred i forhandlingerne. I foråret lykkedes det Hedtoft-regeringen at opnå et kompromis om valgretsaldere som blev sat til 23 år. Det vakte nogen kritik internt i Socialdemokratiet der ønskede 21 år, men det satte gang i forfatningskommissionen der nedsatte en række underudvalg. Bedst som mange håbede at arbejdet nu kunne føres over i en mere afgørende fase blev arbejdet igen stoppet bl.a. fordi Venstre fortsat ville have et Landsting.

Da den borgerlige regering med venstrelederen Erik Eriksen som statsminister tiltrådte i oktober 1950 var det derfor ikke overraskende at en revision af grundloven ikke blev omtalt. Det blev imidlertid snart anderledes. Erik Eriksen blev mere positiv over for en grundlovsændring da regeringen i løbet af sommeren 1951 var kørt fast og behøvede en større sag som kunne holde den ved magten.

I juli 1951 lod Erik Eriksen forfatningskommissionen rekonstruere og forhandlingerne gik nu ind i en fase, der nok måtte ende med et resultat, men ikke gøre det for hurtigt.

Socialdemokratiet var skeptisk og valgte derfor igen at gå tilbage til det gamle standpunkt: Landstingets afskaffelse og valgret fra 21 års alderen.

I løbet af efteråret meddelte regeringen at den var villig til at overgå til et-kammer system med en valgretsaldere på 23 år. Socialdemokraterne tøvede, men valgte i december 1951 at indgå forlig. Landstinget skulle afskaffes og ved folkeafstemningen om den ny grundlov skulle der stemmes om valgretsaldere skulle være 23 eller 21 år og om stemmeprocenten for fremtidige ændringer skulle være 45 eller 40.

Et meget væsentlig element i grundlovsforslaget kom på plads i januar 1953 på initiativ af Holger Eriksen. Han fik skabt enighed først med De konservative og senere med Venstre om at valgloven skulle tages ud af grundloven, således at valgretsaldere i fremtiden kunne ændres ved en folkeafstemning uden at ændre grundloven. Denne nyskabelse er vel nok en af de vigtigste årsager til at grundloven af 1953 fortsat eksisterer.

På andre områder, men ikke på alle, lykkedes det Socialdemokratiet i underudvalgene at sætte sit stærke præg på grundlovsforslaget.

Adgang til folkeafstemning, sikring af parlamentarismen, retten til arbejde samt alle børns ret til fri undervisning i folkeskolen var blandt de socialdemokratiske mærkesager. Indførelsen af en ombudsmandsinstitution var en radikal mærkesag.

Af socialdemokratiske mærkesager der blev afvist var bl.a. kønnenes ligestilling med hensyn til tronfølge og et ønske om at nej-procenten ved forkastelse af lovforslag gennem folkeafstemning blev sat til 40 %. Resultatet blev 30% af de stemmeberettigede. Socialdemokratiet var ikke imod folkeafstemning men frygtede at store og gennemgribende reformer for let kunne forkastes af et mindretal.

Ved folkeafstemningen om en ny grundlov den 28.maj 1953 stemte 1.183.292 ja til forslaget, mens 319.135 stemte nej. Valgdeltagelsen nåede kun op på 59,1 og det rakte lige til at forslaget kunne vedtages med en snæver margin. 45,76 % udgjorde ja-stemmerne selv om alle dominerende partier denne gang havde indgået forlig. Intet under at politikerne måtte tørre sveden af panden i timerne indtil resultatet forelå. De borgerlige triumferede, men ikke mindst Socialdemokratiet kunne glæde sig over resultatet. Landstinget var afskaffet – det var det vigtigste. Valgretsaldern blev 23 år, men den kunne fremover nedsættes uden års tovtrækkerier med at få ændret grundloven.